

Archiv svobody

H. Gordon Skilling¹

Československé dokumentační středisko nezávislé literatury (ČSDS) na schwarzenberském zámku v německém Scheinfeldu bylo daleko víc než pouhý archiv, v němž se shromažďoval a uchovával český a slovenský samizdat. Bylo to nenahraditelné pojítko mezi vnějším světem a těmi, kdo doma usilovali o obhajobu lidských práv, a byl to také důležitý činitel širšího nadnárodního systému podpory zápasu za svobodu. Přestože středisko sídlilo mimo hranice Československa, lze je považovat za integrální součást nezávislé občanské společnosti, kterou se snažila vytvořit Charta 77 a její obhájci. Pomáhalo připravit půdu pro převratné změny, které přinesla sametová revoluce na konci osmdesátých let, a bylo proto důležitým faktorem v moderní české historii.

Chci-li doložit toto konstatování, nemohu se vyhnout tomu, abych se zabýval životem Viléma Prečana, zakladatele a ředitele střediska, s nímž byl nerozlučně spojen. Od prvních dní strávených v exilu byl rozhodnut udržovat spojení s aktivisty nezávislých činností ve vlasti, poskytovat jim pomoc a podporu a informovat zahraničí o jejich činnosti. Přestože se zdálo, že jeho šance jsou minimální, ve svém úsilí ne-

Stať Gordona Skillinga vyšla původně v anglickém originálním znění pod názvem *Archiv of Freedom* v knize *Acta contemporanea*. K pětadesátinám Viléma Prečana (Praha 1998, s. 377–399). Gordon Skilling velmi stál o to, aby jeho text vyšel také česky, a proto jsem mu na jeho naléhání slíbil, že se postarám, aby *Archiv svobody* byl zařazen do proponované ročenky dokumentačního střediska. Dojednal jsem s ním také, že v českém znění budou korigovány některé nepřesnosti, které se vloudily do původního textu. Stať byla přeložena do češtiny na podzim 2001 laskavostí Zdeny Brodské z Univerzity v Ann Arbor, avšak autor bohužel zemřel dřív, než mohl překlad autorizovat. Zveřejněním českého překladu *Archiv of Freedom* v *Ročence ČSDS* je tedy splněno přání autora, který se tolik zasloužil o návrat svobody do naší země. Převzal jsem odpovědnost za definitivní redakci českého znění s drobnými změnami ve smyslu dohody s autorem. Citace původních českých textů byly ověřeny podle originálního znění dokumentů uložených v mém osobním archivu. (Pozn. V. Prečana.)

polevil, středisko zřídil a dal mu smysl a cíl.² Vilém Prečan, historik a v letech 1957–1970 pracovník Historického ústavu Československé akademie věd, byl především znám jako autor *Černé knihy* (spolu s Milanem Otáhallem), která bezprostředně po událostech dokumentovala invazi zemí sovětského bloku do Československa v srpnu 1968, po níž následoval konec Pražského jara. Tato rozsáhlá dokumentace okupace byla původně vydána Akademií věd; po protestu sovětské vlády bylo dílo na příkaz československé vlády staženo z oběhu. Prečan byl z Historického ústavu propuštěn a řadu let se živil jako topič v jedné pražské nemocnici a v jiných manuálních zaměstnáních. Přesto věnoval mnoho úsilí tomu, aby dokumentoval osudy českých a slovenských historiků v období normalizace. V důsledku jeho zprávy zasláné Mezinárodnímu kongresu historiků, který se konal v roce 1975 v San Francisku, a jeho žádosti o pomoc, s níž se obrátil na kolegy historiky v zahraničí, se československé úřady rozhodly zbavit se nepohodlné osoby tím, že mu povolily odjet ze země.

První léta – Edemissen

V neděli 11. července 1976 dorazil Vilém Prečan se svou ženou Helenou a třemi dětmi do německého exilu, který měl trvat třináct let. Usadili se v malé vesnici Edemissen-Eddesse (asi 1000 obyvatel) nedaleko Hannoveru v severním Německu. Díky německému kolegovi Helmutu Lippeltovi mohli bydlet ve velkém domě po jeho rodičích a sdílet jej se starší dámou, Lippeltovou tetou, aniž platili činži. Děti musely dojíždět do školy v Hannoveru vlakem. Když se zařizovali, uvědomili si, že nejde o dočasnou záležitost, ale o začátek nového života. Prečan mi psal, že jeho bezprostředním záměrem je odpočívat, co nejvíc čist, aby mohl dohnat, co zameškal, čekat na zásilku svého osobního archivu z Prahy, pomáhat dětem v jejich vzdělání, pracovat na zlepšení své němčiny a angličtiny a taky myslet na budoucnost. Chtěl navázat kontakt se svými kolegy nejen v Německu, ale také v Anglii, ve Spojených státech a v Kanadě, a rozhodnout se, co bude dělat. Doufal, že po téměř sedmiletém přerušení bude moci opět pokračovat ve své práci na československé historii. Kromě přídavků na děti dostával měsíční stipendium ve výši 2.100 marek od Humboldtovy nadace, které vyplácel Ústav pro soudobé dějiny v Mnichově jako Prečanova hostitelská instituce.

Několik dní po příjezdu (16. července 1976) mi Prečan napsal první dopis. Byl to začátek korespondence, která měla trvat déle než dvacet let. Ve svých česky psaných dopisech mi téměř každý týden podával zprávu o své činnosti a o tom, co mu tane na

2 Většina z toho, co následuje, se opírá o korespondenci s Prečanem od roku 1976 do dneška, která je k dispozici v archivu torontské univerzity (H. Gordon Skilling Fonds, boxes 005, 006, folders 11, 12). Tyto dokumenty jsou k dispozici i v ČSDS v Scheinfeldu (nyní v Praze). V dubnu 1997 jsem se zabýval archivem střediska a mnohokrát jsem o něm mluvil s Prečanem; v Praze jsem pak interviewoval Pavla Tigrida, Ivana Medka, Karla Jana Schwarzenberga, Jana Kavana a Jiřínu Šiklovou. Jiří Pelikán mi poslal odpovědi na mé otázky písemně. Pokud jde o Prečanův vlastní pohled, srov. závěr v sborníku jeho textů *V kradeném čase*. Výběr ze studií, článků a úvah z let 1973–1993 (Uspořádal Milan Drápala, Praha 1994), s. 586–602.

mysli. Napsal tehdy: „Jsme ještě stále plní Československa, unavení a často smutní. Musíme stále myslet na ty doma, které jsme tam zanechali a kteří ode mne očekávají, že jim tu budu prospěšný a užitečný.“ V té době nepomýšlel na otevřenou roztržku s Prahou, a proto nechtěl ani zveřejnit nějaké prohlášení, které by československé úřady mohly považovat za politickou činnost. Jeho děti chtěly jet „domů“ na návštěvu a on sám nevyklučoval možnost jezdit do Československa. Chtěl spolupracovat s českými skupinami v zahraničí jako historik a publicista, ale jenom pod podmínkou, že jeho činnost zůstane utajena. Uvědomoval si ovšem, že to tak nepůjde dlouho a že existenční podmínky ho mohou přinutit k otevřenější akci (13. srpna 1976). Nebylo vyloučeno, psal, že se mu podaří zřídit jakési dokumentační a informační středisko pro československou historii 20. století (cosi na způsob distribuční základny), i když mu to ponechá málo času na jeho vlastní historickou práci a způsobí patrně otevřenou roztržku s Prahou.³

3 Zřejmě je nezbytné, abych zde ocitoval z onoho dopisu z 13. srpna 1976 obsažněji, aby byla jasná motivace mých tehdejších počátečních úvah. Sděloval jsem tehdy Gordonu Skillingovi: „Jedna z potíží mého postavení, jež také komplikuje mou publicistickou činnost, spočívá v jisté dvojakosti tohoto postavení. Nemohu si zatím dovolit vyvolat roztržku s Prahou, jež by mohla mít za následek, že by mne zbavili československého občanství. Myslím hlavně na své děti, především Davida, který se upíná k myšlence, že o nejbližších prázdninách (to znamená v říjnu) uvidí zase svého kamaráda v Praze; jde také o mou matku, které by mohli odepřít návštěvu u mne.

Dnes je ještě [příliš] brzy o tom všem mluvit, ale nutno uvažovat také o tom, zda je praktické, abych udělal 'break' s Prahou a zda by skutečně nestálo za to pokusit se – později – požádat o povolení studia v archivu, navštívit přátele v Praze a v Bratislavě, prostě *nepřijmout fakt exkomunikace*, ale zjistit, zda by si úřady daly vnutit hru, v níž bych sice žil v zahraničí jako člověk, který nesmí doma pracovat jako historik, ale který je v Československu doma. Vycházím z toho, že režim není zcela nehybný, že už za rok bude v Jugoslávii mezinárodní zasedání, kde se budou hodnotit výsledky Helsinek atp. Musím myslet také na to, abych nekomplikoval život svým kolegům a přátelům a eventuálně dalším lidem, kteří mají v úmyslu se vystěhovat nebo požádat o povolení delšího studijního pobytu v zahraničí.

Na druhé straně nesmí být cena, kterou [taktó] zaplatím, příliš vysoká. Bylo by nesmyslem trvat na 'neutralitě', kdyby to pro mne znamenalo ještě méně svobody, než jsem měl doma. Je samozřejmé, že nemohu psát do *Svědectví* a do *Listů...* Nemohu si dovolit napsat nic ze svých zkušeností s 'konsolidací', o roce 1968, nebo aspoň ne pod svým jménem.

...já bych chtěl zkusit, zda je možné, abych zde existoval jako historik. Přičemž ovšem pomoc domovu a spolupráce s domovem, zcela tajná a výhradně konspirativní, je na prvním, resp. na jednom z prvních míst mých plánů a mého snažení. V tomto směru jde o dvě věci: a) zprostředkování informací, literatury, časopisů a studijního materiálu všeho druhu; b) materiální a věcná pomoc té skupině historiků, kteří se rozhodli pokračovat ve vědecké práci ve svém volném čase...

Jsem k dispozici všem seriózním snahám různých českých skupin zde v zahraničí, pokud mne mohou potřebovat jako historika, eventuálně i jako publicistu, za jediné podmínky, že tato moje aktivita bude utajena před pražskou státní bezpečností.... Zatím si s tím nedělám příliš mnoho starostí. To všechno se rozhodne poměrně brzy, počítám do konce letošního roku.“

Moje iluzorní představy, že si československé úřady dají vnutit jakoukoli hru podle mých představ, se začaly hroutit už brzy na podzim 1976. A ve chvíli, kdy vstoupila do života Charta 77, přestal jsem už o další hře na schovávanou vůbec uvažovat. (Pozn. V. P.)

Těmto iluzím učinil konec návrat Heleny a dětí z krátké návštěvy v Praze v říjnu 1976. Policie je sledovala na každém kroku, a když se vraceli, byli na hranicích s Rakouskem u Bratislavy podrobeni pětihodinové prohlídce auta a zavazadel a nadto i trapné prohlídce osobní. Dorazili do Vídně vyčerpaní „a do hloubi duše uražení“. Helena řekla, že „tu zemi“ už nechce vidět, dokud tam bude vládnout „tak hnusný režim“. Od přátel doma se Vilém dovídal, že policie o něm při výsleších mluví jako o nepříteli státu. Zjistil, že i kdyby dostal povolení k návštěvě Československa, nemohl by ji uskutečnit. Děti, které se nechtěly vzdát svazků s rodnou zemí, tam jely o Vánocích znovu – vyslyšali je, ale zatím nebyly vážněji obtěžovány.⁴

Prečana mezitím přepadala pochybnosti o vlastní budoucnosti. Bude s to pokračovat po šestileté přestávce ve své badatelské práci? Zvykne si na život v Německu? Je to jen „taková poslední krize, po které nastane nádherné období rozmachu duševních a tvůrčích sil?“ (24. září 1976). Když ode mne dostal mou knihu o přerušené revoluci a začal ji číst, uvažoval nad tím, „jak a proč ztroskotaly naše životy, že a proč nám už možná do nejdelsí smrti není pomoci a že možná až do konce svých dnů ponese osudovou tíhu skutečnosti, že se nedožijeme okamžiku, aby v zemi, kde jsme se narodili, bylo možno lidsky žít a svobodně dýchat všem“. V listopadu (2. listopadu 1976) však Prečana napsal, že překonal „dost tíživou depresi prvních týdnů“; za jeden nebo dva měsíce už začal cítit, jako by jeho „křídla“, která se zdála navždy zlomená, trochu povyrosla. „Jistěže,“ píše, „jsme stále ztroskotanci, my lidé velké naděje z roku 1968, ale dokud se snažíme aspoň držet hlavu nad vodou a sbíjíme nějaký prozatímní vor [...], zbývá naděje.“ V této době měl taky těžkou automobilovou nehodu, při níž bylo jeho auto zcela zničeno, ale on sám vyvázl bez zranění. Banka mu poskytla půjčku a díky tomu byl s to koupit si jiné auto, které bylo pro život ve vesnici Edemissenu tak nezbytné, a překonat trauma s nehodou spojené.

Po Chartě 77

Prohlášení Charty 77 v lednu 1977 odstranilo rázem všechny důvody, které Prečana vedly k omezení vlastních aktivit a k mlčení. Připravil dva články o československé situaci – jeden pro londýnské *Times* a druhý, delší, pro *Index on Censorship*. Uzavřel smlouvu s německým nakladatelstvím Fischer na knihu, která obsahovala jeho korespondenci s Milanem Šimečkou v normalizačních letech,⁵ a další smlouvu s českým exilovým nakladatelstvím Index v Kolíně nad Rýnem na knihu dokumentů československé opozice z let 1976 až 1977, které byly později publikovány ve sborníku *Kniha Charty: Hlasy z domova 1976–77*.⁶ V té době československé ministerstvo vnitra zbavilo Prečana československého občanství s odůvodněním, že vyvíjí nepřátelskou činnost a poškozuje státní zájmy. Ve zdůvodnění se zvláště uváděl jeho článek

4 To přišlo až později, v roce 1977; poté už návštěvy dětí v Československu skončily. (Pozn. V.P.)

5 *Die sieben Jahre von Prag, 1969–1976. Briefe und Dokumente aus der Zeit der „Normalisierung“* (Frankfurt, 1978).

6 Kolín nad Rýnem, 1977.

v *Times*.⁷ I když po něm chtěli, aby vrátil pas, Prečan to naštěstí neudělal a díky tomu ho mohl ještě nějaký čas používat k cestám za hranice. Když československý konzul v Německu uděloval návštěvní víza jeho dětem, stěžoval si, že jejich otec užívá československého pasu nelegálně. Brzy na to však byl Prečanovi udělen azyl a právo trvalého pobytu v Německu.

Organizační práce spojená s pomocí lidem doma ho zaměstnávala čím dál víc, jako by to byla „práce na plný úvazek“. Byl v ustavičném kontaktu s historiky doma, ať už telefonicky, nebo spolehlivě dopravovanými dopisy, a snažil se jim pomáhat, aby mohli pokračovat ve své badatelské práci na poli historie a pravidelně publikovat v historickém časopise psaném na stroji. Dařilo se mu poslat jim nejen knihy a potřebné materiály, ale také peníze. Velice mu záleželo na tom, aby jim poskytl pomoc při přípravě sborníku, který měl být prezentován na Mezinárodním kongresu historiků v Bukurešti v roce 1980. Díky jeho editorskému a organizačnímu úsilí byl tento sborník publikován pod názvem *Acta creationis*⁸ a rozeslán účastníkům kongresu ze Západu.

Prečan dostával spoustu materiálů Charty 77 i další samizdatové texty a začal mě v tomto ohledu pravidelně zásobovat. To vytvořilo základ pro speciální sbírku československého samizdatu v knihovně vzácných tisků na torontské univerzitě. I když mu za tyto zásilky do Toronta a jiných zahraničních knihoven bylo hrazeno poštovné, přece jen musel někdy sáhnout i do vlastních hubených rezerv.

V době, kdy jsem začal psát svou knihu o Chartě 77, mě Prečan vytrvale zásoboval dokumenty, které mu docházely, a odpovídal na mé otázky o vývoji Charty. Když jsem se v roce 1978 chystal do Československa, napsal, že mám za úkol „znovu ohmatat pulz nemocné země“, protože sám „tápe v temnotách“. Do detailu jsme naplánovali, s kým bych se měl setkat. Vezl jsem také vzkazy jeho přátelům. Předem informoval lidi doma o mém příjezdu a oni pro mne zase zorganizovali schůzky s chartisty. V roce 1978 jsem ho navštívil v Edemissenu a mohl poprvé na vlastní oči spatřit zárodky jeho dokumentačního centra. Imponovalo mi, co všechno stihl udělat s minimální finanční podporou a bez jakékoliv administrativní pomoci, i jak se beze zbytku dokázal věnovat úkolům, které si sám uložil: zůstat v kontaktu s domovem a informovat Západ.

Vilémovi rovněž záleželo na tom, aby se publikovaly důležité knihy, které se objevily v samizdatu, např. kniha Petra Pitharta o roce 1968⁹ a *Obnovení pořádku* Milana Šimečky¹⁰. Publikoval druhou knihu o Chartě *Křesťané a Charta 77*.¹¹ Společně jsme byli s to publikovat vybrané politické články ve zvláštním čísle *Journal of Politics*, nazvaném *Paralelní politika. Politické články z českého a slovenského samizdatu*.¹²

7 Vilém Prečan, *Czechs: Still in the Grief of the Graveyard*, *The Times*, 13 April 1977.

8 Vilém Prečan, ed., *Acta Creationis, Independent Historiography in Czechoslovakia, 1969–1980* (1980).

9 *Osmašedesátý: pokus o kritické porozumění historickým souvislostem* (Londýn, 1987). První vydání v kolínském Indexu vyšlo roku 1980 pod pseudonymem Josef Sládeček.

10 *Obnovení pořádku* (Londýn, 1984); první vydání v kolínském Indexu v roce 1978.

11 Kolín, 1980.

12 *Parallel Politics. Essays on Politics from Czech and Slovak Samizdat*. Eds. H. Gordon Skilling and

Prečan se rovněž snažil vydávat chartistické materiály, zejména bulletin *Informace o Chartě*. Dohodli jsme se s nakladatelstvím Freedom House v New Yorku, že budou vydávat vybrané dokumenty, a byli jsme nápomocni při publikaci některých dokumentů Komise pro bezpečnost a spolupráci v Evropě Kongresu USA ve Washingtonu. Dlouho jsme diskutovali o eventuálním zřízení překladatelského a informačního střediska pro *Informace* a dostali jsme příslib finanční podpory od Fordovy nadace, ale museli jsme se tohoto projektu vzdát, protože jsme neměli potřebný personál. Nicméně byl Prečan s to zasílat kopie dokumentů *Charty 77* a jiných materiálů Svobodné Evropě v Mnichově, Hlasu Ameriky a Washingtonu, Jiřímu Pelikánovi v Římě a Pavlu Tigridovi v Paříži pro časopisy *Listy a Svědectví* i mnoha dalším lidem v zahraničí.

Po celou tu dobu byl Prečan rozhodnut zůstat historikem. Jeho stipendium bylo prodlouženo o dalších dvanáct měsíců a v roce 1978 dostal nový grant, na jehož základě přesunul těžiště svého výzkumu zaměřeného na Slovensko ke zcela novému tématu – Československo mezi Východem a Západem, 1938–48. Přes všechno svoje zaneprázdnění připravil náčrt tohoto projektu, který se soustředil zejména na československo-sovětskou smlouvu z roku 1943. To stačilo jeho sponzorům v Mnichově, aby mu na dva a půl roku (do konce roku 1980) poskytli slušný příjem. V roce 1981 pak obdržel grant od nadace Friedricha Eberta. Stále však měl pochybnosti, zda bude moci pracovat jako historik, a občas psal o tom, že dává-li přednost „aktuální československé agendě, je to jistě sebevražedné lpění na čemsi, co stojí v cestě vlastní badatelské práci“. I když se ustavičně snažil najít čas k výzkumu, nebyl v exilu nakonec s to tuto práci dokončit. Jeho sponzoři v Mnichově však schválili jeho činnost zaměřenou na současné dění a ujistili ho, že jejich požadavky splnil.

V květnu 1977 odjel Prečan do Anglie. Cestu plánoval dlouho, protože tak mohl využít hostujícího členství v St. Antony's College v Oxfordu, které v roce 1969 musel přerušit. To mu umožnilo studovat prameny ve státním archivu (Public Record Office) v Londýně. Jak psal Šimečkovi do Bratislavy, „cítil se v Anglii obzvláště doma“, a měl pocit, že „někam patří“. To mu také vrátilo „jistou sebedůvěru a vědomí, že je s to něco dokázat“. Na konci roku 1977 pak odcestoval do Spojených států, odkud dostal pozvání jako čestný host výroční konference Americké historické asociace, která se konala v Dallasu. Chopil se této příležitosti, aby se mohl setkat s americkými historiky a se svými kolegy v exilu, aby promluvil o osudu československých historiků a pokusil se získat finanční podporu pro svou činnost. V rámci této cesty se také zastavil v Kanadě a zůstal několik dní v Torontu; strávili jsme tehdy dlouhé hodiny nad plánováním další spolupráce. Později, v roce 1979, mohl Prečan díky grantu Fordovy nadace znovu jet do USA, tentokrát na tři měsíce; navštívil Stanford, Washington, New York a další univerzitní centra. Zastavil se opět v Torontu. Znovu si musel rozdělit čas mezi studium v archivech, kontakty s kolegy historiky a práci na své „československé agendě“. Jeho návštěva se uskutečnila v době, kdy se v Praze konal soudní proces s disidenty. Několikrát promluvil v Hlasu Ameriky a informoval činitele amerického ministerstva zahraničí o represích a soudních procesech v Československu.

Jak se hledalo řešení

K tomu, aby mohl fungovat jako skutečné dokumentační a informační středisko, Prečan stále postrádal organizační bázi a měl také k dispozici jen nepatrné finanční prostředky. Už v roce 1977 napsal dlouhý dopis Zbigniewu Brzezinskému, který tehdy byl bezpečnostním poradcem amerického prezidenta, a snažil se ho přesvědčit, aby západní vlády podpořily záměr takové středisko vybudovat. Mluvil jménem mnoha československých vědců, kteří byli v letech 1969–70 v rámci čistek propuštěni z práce a vegetovali na okraji společnosti v podřadných zaměstnáních, když varoval, že bude-li normalizace pokračovat, zničí podstatnou část intelektuální kapacity dvou generací intelektuálů. Ti z badatelů, kteří chtěli pokračovat v práci ve svém volném čase, potřebovali finanční pomoc, zahraniční literaturu a možnost publikovat v zahraničí. Navrhl, aby se vybuďovalo skromné koordinační a dokumentační středisko, připojené třeba k nějaké už existující instituci, které by exkomunikovaným badatelům pomáhalo a poskytovalo světu dokumentaci i informace o československém problému. Dopis zůstal bez odpovědi. Prečan poslal podobný apel Willymu Brandtovi, předsedovi německé sociálnědemokratické strany, a ta přece jen poskytla jakousi finanční podporu alespoň na vydávání samizdatu v Československu.

Na počátku roku 1979 začal Prečan doufat, že se jeho dilema aspoň částečně vyřeší, zřídí-li se navrhované dokumentační centrum při univerzitě v Brémách, které by se zabývalo celým východoevropským disentem. Víc než po dva roky byl ve styku s profesorem Eichwedem v Brémách kvůli eventuálnímu místu odborníka na Československo a podílel se také na vypracování koncepce a plánů budoucího střediska. Přestože si uvědomoval, že jeho vlastní práce historika by utrpěla, přece jen by mu takové místo poskytlo stálý příjem a solidní základnu pro jeho činnost v zájmu československých disidentů, „která dává mému životu smysl“. Jeho přijetí mělo plnou podporu jak Jiřího Pelikána, Zdeňka Mlynáře a Pavla Tigrida z českého exilu, tak i Włodzimierze Bruse z exilu polského a renomovaného německého historika, profesora Gottholda Rhodeho. Nakonec se však v Brémách o Prečanovi přestalo v létě 1982 uvažovat, aniž na to byl jakkoliv upozorněn. Byla to těžká rána, protože byl dlouho udržován v přesvědčení, že bude přijat, a nesnažil se hledat si jiné zaměstnání. To, co bylo jeho největší předností – jeho těsný vztah k československým disidentům – se projevilo jako největší překážka. Brémská univerzita, silně ovlivněná levicovou politikou města a profesorského sboru, se obávala, že by přijetí Prečana uškodilo jejím vztahům s pražským režimem.

Krátce na to vybídl Prečana Vladimír Kusín ze Svobodné Evropy, aby se tam ucházel o práci ve výzkumném ústavu. Ani do Svobodné Evropy však nebyl přijat, patrně v důsledku nátlaku některých lidí z československého exilu, kterým vadilo Prečanovo někdejší členství v komunistické straně. Přišel tedy o možnost tohoto zaměstnání ze zcela opačného důvodu než v Brémách. Bylo to hořké zklamání, ale v mnoha směrech i úleva, protože obojí alternativa by byla na překážku jak jeho vlastní badatelské práci, tak zejména jeho „československé agendě“.

Na konci roku 1979 se Prečanovi přestěhovali z Edemissenu do blízkého Hannoveru. Našli si tam pohodlný byt, kde měl Vilém vlastní pracovnu i dost prostoru pro

knihy a materiály, jichž stále přibývalo. Helena mohla být nezávislejší a „znovu nabýt duševní rovnováhy“. Děti to měly do školy kousek. Zprvu tam nebyli moc šťastní, byli znovu cizinci v novém prostředí, ale pak se jim v krásném historickém městě zalíbilo. Za několikerych návštěv v Hannoveru mě a mou rodinu s městem důkladně seznámili. Žít ve městě bylo nákladnější a bylo také třeba platit činži. Vilémovo stipendium od Ebertovy nadace skončilo v prosinci 1981, a pak, po celé čtyři roky do března 1986, žili z německé podpory v nezaměstnanosti. I tato podpora byla ohrožena, když Prečanovi nabídli místo městského historika v legendárním krysařově městě Hameln, ale podařilo se mu přesvědčit příslušné činitele, že cizinci nepřísluší psát dějiny Hameln za nacistického režimu. O podporu v nezaměstnanosti tedy Prečan nepřišel a mohl nadále věnovat čas i pozornost své československé agendě a historickému bádání. Několik let tedy pokračovala činnost „střediska“ tak jako předtím. Prečana pravidelně finančně podporoval Jiří Pelikán a také František Janouch ve Stockholmu. Helena si našla práci na částečný úvazek v restauraci.

Založení střediska

Právě když Prečan v roce 1983 připravoval k publikaci politické úvahy Václava Havla z let 1969–1979, byl Havel propuštěn z vězení. (Úvahy vyšly o rok později.)¹³ V té době se Prečan také definitivně rozhodl, že svou práci historika odsune na příhodnější dobu a že se bude cele věnovat tomu, co vyžadovala tehdejší československá situace. Znovu se začal zabývat myšlenkou ustavit dokumentační a informační středisko jako instituci. V srpnu 1984 měl hotový první náčrt projektu, který do detailu vymezoval jak požadavky, tak i funkci takového centra. Jeho hlavním cílem mělo být systematické shromažďování, sbírání a evidování písemných svědectví o nezávislém myšlení a nezávislých aktivitách ve všech sférách života v Československu se zvláštním důrazem na činnost literární, badatelskou, náboženskou, politickou a v oblasti lidských a občanských práv; středisko mělo informace o těchto aktivitách poskytovat také exilovým i zahraničním nakladatelstvím, akademickým institucím a vůbec veřejnosti na celém světě. Neviděl naději, že by doma v dohledné době došlo k uvolnění restriktivních opatření proti svobodě projevu, avšak konstatoval, že se tam vyvinul komplexní neoficiální systém nezávislého publikování, který bylo ze zahraničí třeba podporovat, aby se mohl udržet.

Mezitím se po jednání Jiřího Pelikána s americkými senátory objevila jakási naděje v souvislosti s tím, že prezident Reagan zřídil na podporu demokracie ve světě Národní fond pro demokracii (National Endowment for Democracy, ve zkratce NED). V květnu 1985 připravil Prečan pro NED žádost o finanční podporu, v níž uvedl, že hlavním účelem střediska bude „poskytovat podporu demokratickým a nezávislým silám v Československu a podporovat jejich další rozvoj“. Středisko mělo sloužit jako

13 Vilém Prečan a Alexandr Tomský, eds., Václav Havel, *O lidskou identitu. Úvahy, fejetony, protesty, polemiky, prohlášení a rozhovory z let 1969–1979* (Londýn, 1984).

spojovací článek mezi těmi, kdo byli doma, a vnějším světem, poskytovat jim morální i materiální pomoc, utvrzovat je ve vědomí, že „patří“ ke světu demokracie, a pomáhat jim, aby se stali katalyzátorem demokratického vývoje v Československu. V žádosti byly náklady spojené se zařízením a činností střediska, včetně platu pro jeho vedoucího, odhadnuty na 80 tisíc dolarů.

Na podporu svého projektu mohl Prečan použít dopis, který napsal Václav Havel 29. června 1985. Havel v něm kladně hodnotil všechno, co Prečan za léta (v exilu) udělal: „Jde o udržování trvalého a soustavného styku domácí nezávislé kultury s exilovými institucemi a vůbec se světem, o dokumentaci a archivování domácí ‘samizdatové’ produkce, o její vědecké zpracovávání, šíření a distribuci exilovým nakladatelstvím a časopisům, vědeckým pracovištím, zahraničním sdělovacím prostředkům i odborným zájemcům.“ Vytvoření takového střediska a finanční podpora jeho činnosti měly základní význam pro „zachování kulturní identity dvou civilizovaných národů v samém středu Evropy“. Dr. Vilém Prečan, který tento úkol po řadu let plnil „téměř jako soukromý koníček!“, byl podle Havla nejlépe kvalifikován, aby takové středisko řídil.

První grant NED v celkové výši 50 tisíc dolarů na rok 1986 byl schválen 27. ledna 1986 a pak po několik roků obnovován. Peníze byly vypláceny prostřednictvím Československé společnosti pro vědy a umění (SVU), která byla v Americe úředně zaregistrována jako nezisková organizace; SVU za to dostávalo od NED provizi (*overhead*). Tento grant středisko finančně zabezpečil přinejmenším na jeden rok a umožnil oficiálně je založit.

Zakládací listina a stanovy spolku Československé dokumentační středisko nezávislé literatury byly schváleny v březnu 1986 na schůzce významných českých exilových pracovníků v Hannoveru. Zakládajícími členy střediska byli Jiří Gruša, český spisovatel žijící v Bonnu, Jan Vladislav, český spisovatel v Paříži, František Janouch ze Stockholmu, Pavel Tigrid z Paříže, Jiří Pelikán z Říma, Ivan Medek z Vídně, Ivo Kunstýř, profesor vysoké školy lékařské v Hannoveru, technik Josef Jelínek z Erlangenu, Karel Jan Schwarzenberg z Vídně a slovenský literární vědec profesor Ľubomír Ďurovič ze švédského Lundu. Středisko získalo statut obecně prospěšného spolku podle německého zákona o spolcích.

Dalším krokem bylo najít prostory, kde by středisko mohlo být umístěno. Prečan byl už několik let ve styku s Karlem Janem Schwarzenbergem, také kvůli projektu o dějinách české šlechty, na němž pracovala skupina nezávislých českých historiků. V lednu 1986, poté co z Washingtonu obdržel telefonickou zprávu o grantu NED, zmínil se v dopise Schwarzenbergovi o svém „bláznivém nápadu“ umístit středisko na schwarzenberském zámku v Scheinfeldu. Schwarzenberg obratem zavolal zpět: „A proč ne Schwarzenberg?“ K tradici Schwarzenbergů, argumentoval, přece svého času patřilo udržovat největší archiv v Čechách. Schwarzenberg si byl vědom, jak důležitá je existence takového exilového archivu a podpora střediska pro československé hnutí za lidská práva. Zámek byl mnohem blíž u československých hranic než Hannover a ležel nedaleko od hlavní železniční trati z Frankfurtu do Norimberka. Následovala diskuse o tom, kolik místa bude středisko potřebovat, a dubnová návštěva zámku, při níž se všechno mělo projednat přímo na místě. Během léta se

vše dohodlo. Protože se Prečanovým nepodařilo najít vhodné ubytování v Scheinfeldu ani v okolí, bylo rozhodnuto, že se prozatím ubytují ve dvou pokojích na zámku. Renovace prostor v jednom z křídel zámku, kterou hradil Schwarzenberg, začala v září a trvala šest týdnů; středisko se do svého nového příbytku nastěhovalo 11. listopadu; na všechny materiály a knihy bylo potřeba dvěstě velkých stěhovacích kartonů. Prečanovy naděje a sny o československé dokumentační instituci se konečně splnily.

ČSDS, 1986–1990

Od roku 1986 až do roku 1990 bylo středisko důležitou součástí exilové činnosti. Organizačně bylo vedeno představenstvem spolku, jemuž předsedal Jan Vladislav s místopředsedou Jiřím Grušou, a Vilémem Prečanem, který byl ředitelem a kurátorem střediska. Já sám jsem byl předsedou vědecké rady, ve které byli odborníci z Anglie, Německa, Rakouska, Francie, Spojených států a Kanady. Tato rada se v Scheinfeldu poprvé sešla v roce 1987, aby prodiskutovala plány na činnost střediska a možnosti dalšího financování. Čestnými členy spolku z Československa byli nejdříve Václav Havel a Ludvík Vaculík, k nimž později přibyli Milan Uhde z Brna a Dominik Tatarka, Miroslav Kusý a Milan Šimečka ze Slovenska. Prečan řídil práci, ale byl v neustálém styku s ostatními a radil se s nimi, ať už písemně, nebo telefonicky.

Finančně bylo středisko dotováno především z grantu NED. Grant se vyplácel v amerických dolarech. Dolar bohužel právě v té době ztrácel na ceně. Bylo třeba udržovat v rovnováze příjmy a vydání a podávat každý rok zprávu o hospodaření. Středisko zabezpečovala finančně rovněž nadace Otevřená společnost (*Open Society Fund*) George Sorose; podpora se vyplácela prostřednictvím Nadace Charty 77 ve Švédsku. Středisko dostávalo dotaci rovněž v rámci projektu zaměřeného na vydávání středoevropské a východoevropské literatury, který měl sídlo v Oxfordu (*East European Publishing Project*); tyto prostředky byly určeny především na překlady a publikace. Za služby, které poskytovalo ostatnímu exilu, zahraničním knihovnám a vědeckým institucím, si středisko účtovalo poplatky, jimiž krylo část režie. Později bylo středisko díky pomoci místního pracovního úřadu v Scheinfeldu s to zaměstnávat na plný úvazek německou dokumentaristku. Mnoho úsilí se věnovalo zřízení pobočky v USA, která by se starala o získání nových finančních zdrojů, ale tato snaha neuspěla.

Je skutečně obtížné shrnout všechnu práci, kterou středisko a jeho kurátor vykonali v následujících třech letech. V podstatě se pokračovalo v tom, co se dělalo už v předchozích letech v Edemissenu a v Hannoveru, ale teď zde byla k dispozici lepší infrastruktura a finanční prostředky, takže se práce mohla rozvíjet v neporovnatelně větším rozsahu. Prečan mi jednou charakterizoval svou práci ředitele střediska jako činnost šoféra, balíče, sekretářky, úředníka, korektora, knihovníka, archiváře a badatele v jedné osobě.¹⁴ Kdykoli jsem středisko navštívil, vždycky jsem byl znovu

14 V *kradeném čase*, s. 600.

ohromen tím, jak byl život Prečanových plný chvatu, jak každý den spěchali, aby stihli včas vyexpedovat zásilky těsně před zavřením pošty, a kolik práce bylo se složitým balením materiálů, které měly být dopraveny do Československa. Telefon byl ustavičně v provozu; Havlovi a dalším bylo možno zavolat pouhým stisknutím tlačítka podle naprogramovaného systému a rozhovory se mohly podle potřeby zesílovat a zaznamenávat.

Prostory, které tu mělo středisko k dispozici, byly na hony vzdáleny předchozím stísněným poměrům Prečanova bytu v Edemissenu a Hannoveru. Zámek sám má romantické věže, rozlehlé nádvoří, krásnou barokní kapli a je obehnan hradbou. V hlavní renesanční budově zámku, kterou kdysi obývali Schwarzenbergové, je dnes umístěna škola. Ze zámku je impozantní panoramatický výhled na starobylé městečko Scheinfeld, okolní krajinu a lesy. Prostorná hlavní kancelář střediska byla brzy zařízena potřebným kancelářským nábytkem a moderním technickým vybavením. Byly zde místnosti, kde se ukládaly samizdatové materiály, studovna, sklad pro knihy a časopisy určené k zaslání do Československa, a několik ložnic pro hostující badatele. (Později, od dubna 1990 pak měli Prečanovi pohodlný byt v přízemí budovy.)

Primární funkcí střediska bylo shromažďování samizdatového materiálu, jehož ustavičně přibývalo, jeho archivování a katalogizace. Sbírkami obsahovaly stovky rukopisných svazků Edice Petlice a ostatních knižních edic, samizdatová periodika (třicet titulů v roce 1988, padesát v roce 1989), videozáznamy, audiokazety, filmy a fotografie. Archiv rovněž obsahoval sbírku materiálů týkajících se roku 1968 a celého období od roku 1948 až do dnešní doby, včetně novinových výstřižků, 150 titulů československých, exilových a cizojazyčných novin a časopisů a několik tisíc knih o Československu v mnoha jazycích.

Další funkcí střediska bylo poskytovat informace o všech aspektech intelektuálního a duchovního života v současném Československu ostatnímu světu a zainteresované komunitě v exilu i doma. Mimo jiné to znamenalo posílat kopie původních samizdatových publikací knihovně Harvardovy univerzity, do Britské knihovny, do Toronta a jiných knihoven, ústavů, rozhlasových stanic, organizací pro lidská práva, českým exilovým periodikům a nakladatelstvím i jednotlivým badatelům a novinářům.

Dokumentační středisko samo vydávalo také vlastní publikace. Nejvýznamnější publikací byl časopis *Acta* (šéfredaktorem byl Jan Vladislav, pomáhali mu Prečan a Gruša). Britský vědec John Keane se staral o redakci anglické verze. Časopis publikoval informace, texty a komentáře o důležitých samizdatových textech, anotovanou bibliografii Edice Petlice, seznamy samizdatových periodik. V obsáhlém závěrečném čísle *Act* byla například publikována chronologie a dokumentace pamětihodných událostí dní od ledna do března 1989, které předcházely sametové revoluci.¹⁵

Středisko mělo svou vlastní knižní edici *Acta creationis*.¹⁶ V roce 1987 v ní publikovalo – česky, anglicky a švédsky – knihu připomínající desáté výročí vzniku Char-

15 *Acta*, č. 9–12, 1989, pod anglickým názvem *Czechoslovakia: Heat in January 1989*. Český Horuký leden 1989 v Československu. Připravil Jan Vladislav ve spolupráci s Vilémem Prečanem.

16 *Viz Acta* 5–8, 1988, str. 93 a další, kde je úplný seznam.

ty 77. Podporovalo také badatele doma a ve Vídni při jejich náročném úkolu připravit mnohosvazkovou publikaci souborného díla Jana Patočky. Vydalo také samo nebo ve spolupráci s jinými institucemi sborník textů Václava Havla a další publikace.¹⁷

Středisko také zprostředkovávalo granty pro české a slovenské badatele, které udělovala Vzdělávací nadace Jana Husa (J. H. Educational Foundation) ve Velké Británii a Nadace Jana Husa v USA a v Kanadě. Navrhovalo kandidáty a zprostředkovávalo doručování peněz. Připravovalo materiály i pro některé konference, např. brožuru samizdatových textů o T. G. Masarykovi u příležitosti konference o TGM v roce 1986 v Londýně. Příležitostně pořádalo výstavy samizdatu, např. v Bonnu a v Amsterdamu.

Sít v zahraničí

Prečan nebyl samozřejmě jediný, kdo se v zahraničí angažoval pro podporu spoluobčanů doma. Odešel do exilu relativně pozdě, ale brzy se mu podařilo najít v něm své místo. Ti, kdož byli v exilu, reprezentovali široké spektrum názorů, jakousi pluralistickou společnost zrcadlící ostatně pluralistický charakter domácího disentu – byli mezi nimi bývalí reformní komunisté, socialisté, političtí konzervativci, katolíci a lidé bez vyhraněné politické orientace. Každý měl své vlastní kontakty s podobně smýšlejícími lidmi doma. Navíc byli roztroušeni po různých evropských zemích, v USA a v Kanadě, takže v každé z těchto zemí mohli uplatňovat svůj vliv.

Jedním z prvních emigrantů byl kníže Karel Jan Schwarzenberg, který přišel do Rakouska v roce 1948 se svou matkou a babičkou. Bylo mu tehdy jedenáct let. Celá rodina Schwarzenbergů si ponechala švýcarské státní občanství, které měla po tři sta let vzhledem k tomu, že vlastnila sídlo v landkrabství Kleggau. Kníže proto mohl navštěvovat Československo jako soukromá osoba a později jako prezident Mezinárodní helsinské federace pro lidská práva, která sdružovala dobrovolné nevládní organizace. Na tuto funkci ho doporučil rakouský kancléř Bruno Kreisky a Schwarzenberg rozhodně nebyl předsedou jen formálním. Za svou aktivní činnost při zastupování této organizace obdržel později (v roce 1989) od Evropské rady Cenu míru. V důsledku Závěrečného aktu z Helsink měla federace jistou legitimitu dokonce i v očích československého režimu a díky tomu mohl být Schwarzenberg v kontaktu nejen s oficiálním Výborem československé veřejnosti pro lidská práva, ale scházet se při svých návštěvách v Československu tajně i s chartisty.

Pavel Tigrid odešel z Prahy v roce 1948 a po několika letech v Německu, USA a Belgii se trvale usadil v Paříži. Od roku 1956 tam vydával významný čtvrtletník *Svědectví*, který byl pašován do Československa. Četli ho čeští a slovenští intelektuálové doma i v zahraničí. Tigrid byl v roce 1967 v Praze odsouzen *in absentia* ke 14 letům vězení pro „rozvracení republiky a vyzvědačství“. Tigrid publikoval řadu knih o roce 1968 a často přispíval do novin, jako je *Le Monde*. Se svou ženou Ivanou založili Mezinárodní výbor na podporu Charty 77. Na obranu pronásledovaných zřídila

17 Pokud jde o Prečanova publikace, viz bibliografii ve sborníku *V kradeném čase*, s. 602–614.

Ivana Tigridová organizaci Pomoc a akce (*Help and Action*). Tigrid byl před rokem 1948 činný v lidové straně a teď reprezentoval liberálně konzervativní pozici. Byl orientován silně antikomunisticky a nevěřil, že by bylo možné komunismus reformovat. Nicméně byl ochoten spolupracovat s bývalými komunisty, kteří odešli do exilu.

Později přišel do exilu dlouholetý komunista Jiří Pelikán, který byl v padesátých letech předsedou Mezinárodního svazu studentstva, ale aktivně se podílel na pražském jaru 1968. V Římě, kde se usadil, začal v roce 1971 vydávat dvouměsíčník *Listy*, který zastával nezávislé socialistické stanovisko. Sám se identifikoval s Craxiho italskou socialistickou stranou a ve volbách roku 1979 získal jako její socialistický kandidát křeslo v Evropském parlamentu. To mu poskytovalo cennou tribunu, z níž mohl světovou veřejnost informovat o represích v Československu a vysvětlovat stanoviska disidentů. Měl také úzké kontakty s italskými komunisty a západoevropskými politiky, zvláště pak s předními politiky socialistických stran, jako byli Willy Brandt, François Mitterrand a Bruno Kreisky. Pelikán měl své vlastní kanály, jimiž do Prahy a z Prahy předávali materiály mladí italští socialisté i další pomocníci.

V Anglii byl nejaktivnějším členem exilu Jan Kavan, vysokoškolský aktivista z roku 1968, který byl spojován s tím, čemu se říkalo revoluční socialismus. Měl blízko k Petru Uhlovi, malé skupině trockistů doma a k socialistické levici v zahraničí. Byl synem někdejšího českého diplomata, komunisty, který byl v padesátých letech vězněn; jeho matka byla Angličanka. V roce 1968 Kavan Anglii několikrát navštívil. V březnu 1969 se rozhodl zůstat v zahraničí, aby studoval na londýnské School of Economics a podporoval lidi doma. Založil tam tehdy Nadaci solidarity a v roce 1976 tiskovou agenturu Palach Press. Později utvořil spolu s exulanty z ostatních východoevropských zemí Východoevropskou kulturní nadaci, která měla akce v jednotlivých zemích koordinovat. Kavan byl rovněž zakladatelem levicově orientovaného měsíčníku *East European Reporter*. Aktivně se podílel na západním mírovém hnutí a zastupoval na jeho konferencích československé disidenty jako jejich mluvčí. Jeho hlavním finančním zdrojem byly dary od britské veřejnosti, ale později obdržel grant i od Národního fondu pro demokracii (NED).

Hlavní úkol Palach Press spočíval v předávání dokumentů Charty 77 a jiných textů britskému tisku, rozhlasu a televizi; měl blízko k známým publicistům, a mohl tak do jisté míry ovlivňovat britské veřejné mínění, zejména britskou levici. Kromě toho dopravoval do Československa knihy, časopisy, xeroxy a videokamery nejdříve v autech a později v menších karavanech, které byly za tímto účelem speciálně upraveny. Zpátky s sebou takový karavan vezl rukopisy disidentů, materiály Charty 77, tajně natočené filmy a knihy i časopisy vydávané v samizdatu. První Kavanova zásilka odešla v lednu 1970. Zásilky pokračovaly v pravidelných intervalech až pětkrát do roka. Dodávkové auto bylo pokaždé namalováno jinou barvou a mělo novou poznávací značku i jiné řidiče. Zprvu je řídili jen britští občané, ale později také Francouzi a lidé jiných národností. Většinou to byli levicoví aktivisté. Této službě využívali také další lidé působící v exilu; pravidelně se dělala zastávka v Mnichově, kde se materiály rozdělovaly.¹⁸

18 Viz Jan Kavan, *Spravedlnost s náhubkem* (Doplněk, 1996).

Tato dlouho úspěšná činnost však skončila 28. dubna 1981; jeden z chartistů, který byl policejním konfidentem, informoval úřady o další zásilce.¹⁹ Karavan byl na hranicích zastaven, obsah zásilky zkonfiskován a řidiči na krátkou dobu zatčeni; v garáži u Prahy byly zabaveny materiály přichystané na cestu přes hranice. Teprve za rok se s převážením zásilek mohlo začít znovu. Používala se pak jen osobní auta; ta sice jezdila častěji, ale nemohla vzít tolik materiálu jako karavan.

Kavan také několikrát tajně navštívil některé východoevropské země, kde se setkal s místní opozicí a s disidenty z Československa. V roce 1987 dokonce riskoval i cestu do Prahy s britským pasem vystaveným na jiné jméno. Prahu pak navštívil ještě dvakrát v roce 1988 a pokaždé se setkal s vedoucími disidenty včetně Václava Havla. Jeho akce však byla kritizována ostatními vedoucími činiteli v exilu jako příliš riskantní jak pro disidenty, tak i pro zavedený komunikační systém.²⁰

Fyzik František Janouch, který odešel do švédského exilu v roce 1973, dostal příležitost pokračovat ve vědecké práci v Královské švédské akademii. Podporoval přitom i nezávislý intelektuální život doma. V roce 1978 zřídil Nadaci Charty 77, která měla podpořit „nezávislé myšlení“ v Českoslovenku a „informovat Západ o nezávislé československé kultuře a myšlení“. Zprvu dostával finanční podporu od organizací spisovatelů tří skandinávských zemí, ale pak ho podporovala hlavně nadace Otevřená společnost (*Open Society Fund*) George Sorose. Nadace Charty 77 byla důležitým zdrojem finanční podpory pro lidi doma (pro spisovatele a mluvčí Charty, pro samizdatová periodika, rodiny vězňů a d.). Nadace rovněž posílala legální cestou moderní technické vybavení jako počítače, videa a nahrávací zařízení. Podporovala exilovou činnost v zahraničí včetně exilových periodik a nakladatelství. Kromě toho sponzorovala i ceny za literární a jinou činnost pro lidi doma.

Ivan Medek, chartista a aktivní katolík, odešel do exilu v roce 1978 a usadil se ve Vídni. Se svou ženou Helenou tam zřídili tiskovou a informační službu, která poskytovala předplatitelům dokumenty Charty a ostatní disidentské materiály. S domovem udržoval spojení hlavně telefonicky a prostřednictvím dopisů zasílaných normální poštou na adresu kolegů jeho ženy z vídeňské hudební konzervatoře. Pravidelně pracoval pro vysílání Svobodné Evropy a Hlasu Ameriky, který nebyl rušen, takže měl v Československu širokou obec posluchačů.

Prečan byl ovšem v neustálém kontaktu s mnoha dalšími lidmi v exilu, kteří v různých zemích zastávali významné postavení. V Německu to byli Adolf Müller a Bedřich Utitz, jejichž nakladatelství Index publikovalo v Kolíně knihy exilových autorů i disidentů. Byl to dále opat Anastázius Opasek, který strávil dvanáct let ve vězení a po odchodu do exilu v roce 1969 žil v benediktinském klášteře v bavorském Rohru a založil laickou katolickou organizaci Opus bonum. Opat Opasek organizoval každoroční konference ve Frankenu, kde se scházeli k diskusím lidé z exilu, kteří zastávali nejrůznější názory, včetně bývalých komunistů. Byli mezi nimi čeští vědci

19 Byl to Pavel Muraško, který sice se Státní bezpečností spolupracoval a jehož vinou byl Kavanův karavan při předcházející návštěvě v Praze sledován, prozrazení 28. dubna 1981 však zřejmě bylo dílem náhody. (Pozn. V.P.)

20 Srv. *Spravedlnost s náhubkem*, c. d.

jako Karel Kaplan z Mnichova a Michal Reimann z Berlína, spisovatel Jiří Gruša, Ota Filip z nakladatelství Fischer-Verlag, Milan Horáček, poslanec strany Zelených v západoněmeckém Spolkovém sněmu, technik Josef Jelínek, který pracoval u Siemensu v Erlangenu a dělal pravé zázraky při kopírování samizdatových materiálů pro Prečana, Vladimír Kusín a Agneša Kalinová ze Svobodné Evropy.

V Rakousku to byli Zdeněk Mlynář, s nímž se Prečan v exilu spřátelil, a rakouský historik Anton Staudinger, který byl Prečanovým přítelem od roku 1965. Ve Vídni to byl dále historik Josef Hodic, který měl blízko k Mlynářovi²¹ a dalším lidem v exilu; ve skutečnosti to však byl československý policejní agent, který se později jako takový vrátil domů. Ve Francii to byli český básník a spisovatel Jan Vladislav a novinář a publicista Antonín J. Liehm, který publikoval třikrát do roka 150.000 slov, časopis věnovaný výhradně překladům do češtiny, a časopis *Les Lettres internationales*, který vycházel francouzsky a v několika dalších jazykových mutacích. V Basileji byl Prečan ve styku s Karlem Hrubým, členem vedení exilové sociálnědemokratické strany a redaktorem čtvrtletníku *Proměny*, který ve Spojených státech vydávala Československá společnost pro vědy a umění (SVU). V Itálii to byl Karel Skalický, profesor Lateránské univerzity a vydavatel *Studií*.

V Anglii byl Prečan trvale v kontaktu s Georgem Steinerem z vedení Amnesty International a s Georgem Theinerem z časopisu *Index of Censorship*, s Igorem Hájkem, profesorem československé literatury na univerzitě v Lancasteru a později na univerzitě v Glasgow, s Jacquesem Rupnikem z BBC, s Alexandrem Tomským, který působil na Keston College a vydával ve svém nakladatelství Rozmluvy českou literaturu, s Harrym Hanakem na fakultě slovanských a východoevropských studií v Londýně, s britskými vědci jako Roger Scruton a John Keane a dalšími ze Vzdělávací nadace Jana Husa, která jednotlivcům v Československu udělovala granty. Prečan byl také v úzkém osobním styku s Johannem Wolfgangem Brügelem, německým sociálním demokratem, vědcem, který se zabýval především česko-německými vztahy.

V severní Americe působil exilové organizace jako již výše zmíněná SVU, jejíž členové patřili většinou k exilové generaci čtyřicátých let; anglicky psaný časopis SVU *Kosmas*, jehož redaktorem byl Zdeněk Suda, začal publikovat disidentskou literaturu. Dalším významným článkem řetězu byl Vilém Brzorád, někdejší tajemník Huberta Ripky z Československé strany národněsocialistické. Mezinárodní literární středisko v New Yorku, kde působil, financované z amerického státního rozpočtu, tajně dopravovalo knihy a časopisy, včetně časopisů a knih vydávaných v exilu, do všech komunistických zemí; Prečan byl jedním z distributorů pro Československo. Kromě toho byl ve styku s Jiřím Kovtunem z knihovny amerického Kongresu, s profesorem Erazimem Kohákem, který přednášel filozofii na Bostonské univerzitě, s Františkem a Larisou Silnickými z Rádía Svoboda, s vedoucím slovenským politikem Martinem Kvetkem a s Annou Faltusovou z Československé národní rady americké, která zasobovala členy Kongresu, americké vládní úřady a americkou Komisi pro bezpečnost a spolupráci v Evropě materiály a informacemi o Československu.

21 Josef Hodic měl za úkol sledovat Zdeňka Mlynáře a podávat o něm zprávy. (Pozn. V. P.)

V kanadském Torontu bylo nakladatelství Sixty-Eight Publishers, které vedla Zdena Škvorecká se svým manželem spisovatelem Josefem Škvoreckým. Nakladatelství vydalo několik stovek knih, převážně beletrie, jejichž autoři byli disidenti a spisovatelé v exilu. A byli zde i jiní, jako Paul Wilson, který překládal Havla a Škvoreckého a rozšiřoval nahrávky alternativní hudby z Československa; já sám jsem aktivně podporoval Chartu 77 a byl jsem předsedou Husovy nadace; pak zde byl Rudolf Fraštacký, finančník slovenského původu, který svými penězi přispíval na vybudování sbírky samizdatů v knihovně torontské univerzity. V Britské Kolumbii působila na univerzitě ve Vancouvru profesorka Markéta Goetzová-Stankiewiczová, která se specializovala na nezávislé české dramatické umění, často navštěvovala Československo a byla v osobním kontaktu s tamními disidenty.

Vzájemné vztahy mezi těmito osobnostmi, skupinami a organizacemi jsou tématem, který si zasluhuje podrobnější studii, než je tento příspěvek. Vedoucí osobnosti – Tigríd, Pelikán, Prečan, Medek, Mlynář a další – se čas od času scházely, aby projednaly budoucí strategii. Takřka všichni jmenovaní byli zakládajícími členy dokumentačního střediska. Někteří z nich měli své vlastní komunikační kanály s domovem, ale převážně spoléhali na dodávky, které organizoval zprvu Kavan a později Prečan.

Vztahy mezi lidmi v exilu nebyly jen harmonické. Prečan sám byl vystaven prudkým útokům ze strany těch, kdo byli nejen nejen ostře protikomunističtí, ale vystupovali i proti Chartě 77, podezírali ho kvůli jeho někdejšímu členství v komunistické straně, a dokonce ho obviňovali ze spolupráce se Státní bezpečností. S většinou lidí v exilu však byl Prečan v dobrých vztazích. Nejvřelejší byl jeho vztah k Pelikánovi; Prečan se účastnil schůzek skupiny kolem *Listů* a publikoval v nich články o situaci doma. Díky svým kontaktům s německým ministrem zahraničí Hansem-Dietrichem Genscherem sehrál Jiří Pelikán důležitou roli také v počátcích Prečanovy spolupráce s německými diplomaty.

Vztahy mezi Prečanem a Tigridem byly vřelé a přátelské. Prečan příležitostně přispíval do *Svědectví* a staral se o to, aby do něho byly zaslány články z domova. Tigríd mu posílal peníze pro krytí nákladů na rozmnožování, dopravu a poštovné. Prečan rovněž připravil dokumentaci o potlačování lidských práv v Československu, kterou pak Tigríd distribuoval na madridské Konferenci o bezpečnosti a spolupráci v Evropě.

Janouch poskytoval Prečanovi finanční prostředky na práci dokumentačního střediska a dal mu k dispozici také první počítač. Jeho syn navštívil na začátku roku 1986 Hannover, aby naučil Prečana s počítačem zacházet, a později mu pomáhal při zavádění *desk-top publishing*. Také mezi Ivanem Medkem a Prečanem se od samého počátku v roce 1978, kdy se poprvé sešli, vytvořily přátelské vztahy. Vyměňovali si materiály a spolupracovali při organizování tajných kontaktů s aktivisty Charty 77.

Kavan byl osobností spornější. Zprvu s ním ostatní lidé v exilu úzce spolupracovali; byli na něm závislí při dodávání materiálů do Československa. Docházelo však neustále ke sporům, protože Kavan vykonával tuto životně tak důležitou činnost sám, aniž se o obsahu zásilek radil s ostatními, a ti se domnívali, že to dělá nezodpovědně a riskantně. Z důvodů, které je těžké definovat, se jejich sympatie ke Kavanovi postupně vytrácely a vrchu nabyla nedůvěra. Prečan s Kavanem po několik let úzce

spolupracoval a dal mu k dispozici služby svých vlastních kurýrů německé ambasády v Praze. Jejich vztah však postupně vyústil do otevřeného nepřátelství. V roce 1980 Prečan přerušil s Kavanem veškeré styky.

Kontakty s domovem

Prečan byl v ustavičném kontaktu s lidmi doma. Po Havlově propuštění z vězení v roce 1983 si s ním Prečan pravidelně dopisoval a často spolu hovořili telefonicky. Se svým přítelem, Milanem Šimečkou v Bratislavě, Prečan telefonoval týden co týden. Pravidelně si vyměňovali dopisy o svých každodenních aktivitách s Jiřinou Šiklovou, která se aktivně podílela na práci disentu. Byl také často v kontaktu s Ludvíkem Vaculíkem a mnoha dalšími. Později navázal spojení s mluvčími Charty, a tak se cítil podle vlastních slov součástí společenství Charty (březen 1984). Jeho telefonické rozhovory byly nepochybně zaznamenávány Státní bezpečností, to však nebránilo relativně otevřené, i když diskrétní konverzaci. V korespondenci se používalo krycích jmen a dopisy se posílaly utajenými kanály. Díky těmto kontaktům se Prečan cítil téměř tak, jako kdyby žil doma, a byl jedinečným pramenem informací.²²

Posílat do Československa to, co bylo ze samizdatové literatury vydáno na Západě, i další publikace odtamtud bylo obtížnější. Po katastrofě na hranicích v roce 1981 bylo třeba najít jiné cesty. Časem se Prečanovi a Šiklové podařilo uvést v život nový systém dopravy, na němž se podíleli cizí diplomaté ochotní s nimi spolupracovat. S pomocí Wolfganga Scheura, německého diplomata v Praze, byly dopisy a lehčí materiály posílány do Prahy a z Prahy diplomatickou poštou přes německé ministerstvo zahraničí. Systém byl tak spolehlivý, že ve stanovené dny fungoval jako pravidelná kurýrní služba. U těžších zásilek spoléhali Němci při odbavování na hranicích na svůj diplomatický statut, vyváželi samizdatové dokumenty v zavazadlovém prostoru svých aut a vraceli se s nákladem knih a časopisů. Po několik let se Prečan scházel se Scheurem skoro každý měsíc v německém pohraničním městečku Vohenstrauß, kde si vzájemně předávali svůj vzácný náklad.

Tento „obrovský zázrak“, jak to Prečan nazval, trval tři roky, než se Scheur vrátil do Německa.²³ Pak nastala zoufalá shánka po náhradě, která byla nakonec korunována úspěchem díky kanadskému diplomatu Peteru Bakewellovi.²⁴ Od září 1986 převzal Bakewell zavedenou praxi vyměňování nákladu v některém německém pohraničním městě; zajížděl i do Scheinfeldu. Dělal to víceméně na vlastní riziko

22 Prečanova obsáhlá korespondence a nahrávky telefonických hovorů jsou dostupné v archivu střediska.

23 O působení Wolfganga Scheura nejnověji srv. *Im Dienst der gemeinsamen Sache. Wolfgang Scheur und Prag 1981–1989 = Ve službách společné věci*. Wolfgang Scheur a Praha 1981–1989. Uspoř. Vilém Prečan a Milan Uhde ve spolupráci s Ludgerem Udolphem. Brno: Atlantis, 2001. – 336 s., 20 s. il. (Pozn. V. P.)

24 Velkou zásluhu na vytvoření tohoto kanadského spojení měla profesorka Markéta Goetzová-Stankiewiczová z Vancouvru, blízká spolupracovnice střediska a členka jeho vědecké rady. (Pozn. V. P.)

a zodpovědnost a vystavoval se nebezpečí, že bude v případě odhalení vypovězen. Toto poněkud neobvyklé využívání diplomatické imunity samozřejmě muselo zůstat utajeno. Nicméně fungovalo bez přerušování několik let.

Prečan se tak stal, jak žertem říkal, pošťákem, tak jako jeho dědeček za Rakousko-Uherska, až na to, že ten nosil poštmistrovskou uniformu se šavlí a dostával za to plat! Prečanova žena Helena byla nepostradatelnou pomocnicí při přípravě dopisů a zásilek a hostitelka návštěvníků střediska z Československa a z celého světa. Přišla také s nápadem sbírat a pravidelně do Československa posílat šatstvo pro rodiny uvězněných a pro ostatní, kdo potřebovali pomoc.

Podzemní síť doma

Roli, kterou po dlouhou řadu let hrála Jiřina Šiklová jako hlavní článek ve vztazích mezi domovem a zahraničím, je téměř nemožné docenit. Přestože nebyla ani první, ani jedinou spojkou s lidmi venku, byla spojkou hlavní a fungovala tak podle svého vlastního svědectví nejdéle. Po víc než deset let posílala ven materiály zcela pravidelně alespoň jednou za měsíc, někdy i vícekrát, po dlouhé období i pravidelně jednou za týden. Dokonce občas poslala přání k narozeninám nebo pozdravy i z vězení! Poprvé byla zadržena a vyšetřována v roce 1972; v letech 1981/82 byla vězněna jedenáct měsíců. Ihned po propuštění však zase obnovila svou práci „poštovního holuba“, jak tomu sama říkala.²⁵

Šiklová uvádí, že na přelomu let 1969 a 1970 začal fungovat jakýsi kanál napojený na Petra Pitharta (krycí jméno George), který tehdy navštívil Anglii a setkal se tam s Ivanem Hartlem a Janem Kavanem. Po návratu domů začal Pithart méně objemné materiály posílat ven prostřednictvím turistů, kteří je převáželi na těle, a dostával dopisy posílané normální poštou na dojednanou adresu. Jiřina (Kat nebo K2 nebo Kateřina, jak se jí říkalo) se k této skupině připojila na podzim 1971. Protože pracovala jako gerontoložka v krčské nemocnici, často ji navštěvovali lidé, kteří mohli vzít materiály do zahraničí s sebou. Po řadu let úzce spolupracovala s Pithartem, který se však po podpisu Charty 77 z přímé účasti na dopravě stáhl. Jiřinin podpis Charty nebyl úmyslně zveřejněn, aby nebyla ohrožena její konspirační činnost. Její byt byl odposloucháván a telefon jí zkonfiskovali, takže všechno musela dojednávat osobně a chodit všude pěšky nebo používat veřejnou dopravu.

Zpočátku nebyli Jiřina a její spolupracovníci zvyklí na konspirační činnost, ale postupně si uvědomovali, že musejí zahlazovat stopy. Používali krycí jména a určité konspirační postupy při přijímání a předávání materiálů, kterých ustavičně přibývalo. Musela se dohodnout místa, kde se budou scházet: někdy to bylo u japonského velvyslanectví na Malé Straně, jindy u Kafkovy busty na Starém Městě nebo v soukromých bytech. Jiřina volala do Londýna, do Vídně a do Říma z veřejných telefon-

²⁵ To, co následuje, se opírá o zvláštní zprávu, kterou Šiklová připravila a odeslala Prečanovi v roce 1986, a o její vysvětlující dopis, napsaný v listopadu 1996. Nic z toho zatím nebylo publikováno. Zpráva obsahovala také dlouhý seznam pseudonymů a krycích jmen.

ních budek, Kavan posílal pohlednice z Londýna a z Vídně se zakódovanou informací o datech a místě schůzek. Při setkání s kurýry se k identifikaci používalo domluvených hesel nebo určitého oblečení (Jiřina například nosila puntíkový šátek).

Po roce 1977 mohla Jiřina používat po dobu jednoho či dvou let služeb švédského kulturního atašé, který v zavedeném kódu vystupoval jako Vasco da Gama. Později jí pomáhali zaměstnanci francouzských aerolinek, kteří převáželi materiály normální leteckou linkou. Existoval také kanál přes západoněmecké zastupitelstvo – nejdřív to byl český historik Bedřich Loewenstein, který pracoval v německé obchodní misi a pak na velvyslanectví v Praze, později západoněmečtí diplomaté. Tyto kontakty vyvrcholily dlouhodobou spoluprací se Scheurem a Bakewellem. Jiná velvyslanectví, jako např. velvyslanectví USA, neprojevila ochotu podílet se na něčem takovém.²⁶

Skladovací prostory a místa (podle kódu „Vokovice“), kde mohla cizí auta vyložit svůj náklad a naložit zásilky určené do zahraničí, bylo třeba předem dohodnout. To se nějakou dobu dělávalo u kostela sv. Mikuláše na Malé Straně. Celá operace se prováděla také v soukromých bytech a přílehlých lokalitách. Bakewell např. zaparkoval svůj vůz v temné uličce poblíž Jiřinina bytu; pak přijela česká auta a přeložila jeho i svůj náklad. Materiály byly předem rozděleny do balíčků určených k dodání různým skupinám a musely jim pak být předány.

Prečan byl s Jiřinou ve styku po několik let před odchodem do exilu a odesílal i dostával přes ni materiály. A když byl všestranně zapojen do konspirační činnosti, sloužil jeho rozestavěný dům na okraji Prahy jako „Vokovice“. Při domovní prohlídce v dubnu 1975 u něho policie našla značné množství exilových periodik, zejména *Svědectví*. Prečan byl znám jako „František“, a později se rčení „dělat Františka“ běžně používalo v podobném smyslu. Než emigroval, dojednali s Jiřinou podrobnosti další spolupráce. Dohodli se také na kódovacím systému pro identifikaci osob a lokalit, přičemž používali jako pomůcku určitou knihu, o níž věděli jen oni dva, a v korespondenci označovali příslušnou stránku, řádek a písmeno na řádku číslicemi způsobem, který byl srozumitelný jen jim dvěma.

Závěr

Po kolapsu komunismu se ve střední a východní Evropě objevila tendence zanedbávat nebo podceňovat úlohu, kterou při podpoře demokratické revoluce sehrála nezávislá disidentská činnost. I tam, kde se její role uznává, takřka zcela se zapomíná na vnější nebo mezinárodní faktory, které k úspěchu revoluce přispěly. V jednom článku z poloviny devadesátých let se sice věnuje pozornost mezinárodním faktorům politických změn ve východní Evropě, ale uvádějí se jen taková zahraniční sociální hnutí, jako bylo mírové hnutí na Západě, které poskytovalo morální i jinou podporu domácím hnutím ve východoevropských zemích. O mnohem důležitější roli, kterou

26 Američané sami zdůvodňovali svou zdrženlivost tím, že jim československé služby věnují mimořádnou pozornost a že jejich pomoc by mohla být kontraproduktivní. (Pozn. V. P.)

při podpoře nezávislých aktivistů hrály exil a jeho organizace, se článek vůbec nezmiňuje.²⁷

Není pochyby o tom, že hlavní těžiště opozice proti komunistickému systému bylo na domácí půdě a že hlavním činitelem v jednotlivých zemích byli disidenti a ostatní nezávislí aktivisté. Významnou roli v tomto hnutí usilujícím o změnu a reformy však sehráli i jejich krajané v zahraničí, kteří je podporovali a pomáhali jim, mimo jiné při získávání potřebné publicity. Nečinili si nárok na to, aby domácím činitelům vnucovali své vlastní názory nebo programy změn, a zajisté nebyli primárním faktorem revolučních změn, k nimž došlo. Ale bez pomoci exilu by bylo disidentské hnutí mnohem slabší a méně úspěšné. Není snad ani třeba zdůrazňovat, že činnost exilu závisela také na domácích aktivistech, včetně podzemní sítě na distribuování materiálů, a že by bez nich nebyla s to události ovlivňovat.

V případě Československa se o podpoře poskytované exilem, jeho pracovníky a organizacemi, většinou píše málo, nebo vůbec ne;²⁸ je to tedy pole, které si zaslouhuje pozornost a na něž by se měl zaměřit výzkum. V tomto článku bylo možné podat jen stručný přehled práce dokumentačního střediska a mezinárodní sítě, která mu poskytovala podporu. Jak Prečan řekl u příležitosti převzetí ceny Friedricha Bauera v roce 1993, dokumentační středisko zahrnovalo mnoho lidí doma i v zahraničí, muže i ženy, odvážné disidenty, kurýry a posly, řadu Čechů a Slováků v exilu a mnoho zahraničních přátel v Evropě a v severní Americe. Byla to rozsáhlá „síť solidarity, materiální a duchovní pomoci nezávislé intelektuální komunity v Československu“.²⁹

Ostatní exil a domácí aktivisté rovněž uznávají, že dokumentační středisko bylo jedním z nejdůležitějších koordinačních faktorů; takové možnosti a kapacitu nikdo jiný neměl. Role střediska a zejména jeho archivu, který systematicky shromažďoval a uchovával dokumenty o nezávislých aktivitách Čechů a Slováků vzdorujících snahám komunistického režimu o kontrolu a deformaci intelektuální činnosti, byla prostě jedinečná. Šiklová mi v osobním dopisu z dubna 1997 napsala, jak obrovské bývalo zadostiučnění, které ona a ostatní pociťovali, když se dovídali, že materiály zaslané středisku v pořádku došly a že byly odeslány dál k publikaci nebo alespoň bezpečně uchovány pro budoucnost. „Bylo to přímo hmatatelné popření Orwellovy paměťové díry. Cítili jsme, že to, co děláme, má cenu, a to nás podněcovalo k další práci.“ Ve světě pak bylo středisko spolehlivou agenturou, díky níž měli novináři, badatelé a vlády k dispozici autentické informace a dokumenty o Československu. Středisko se však neomezovalo na práci organizátorskou, byla to vědecky orientovaná instituce, a to nejen díky vlastní archivní a publikační činnosti, ale také tím, že

27 Viz Patricia Chilton, *Mechanics of change: social movements, transnational coalitions, and the transformation processes in Eastern Europe – Bringing transnational relations back*, in: *Non-state actors, domestic structures and international institutions*, redakce Thomas Risse-Kappen (Cambridge, 1995), s. 189–226.

28 Výjimkou byl článek Jiřího Pelikána ve sborníku *Charta 77 očima současníků* (Praha, 1997), s. 112–126. Viz rovněž můj článek z roku 1977 o mezinárodním kontextu Charty 77 v témž sborníku, s. 315–325.

29 Cena byla slavnostně předána Bavorskou akademií věd a umění 13. října 1993 v Mnichově.

podporovala vědeckou práci a kulturu doma i v zahraničí. Jeho význam spočíval v tom, že živilo ducha svobody doma a pomáhalo udržovat kontinuitu československé kultury a historie.

Epilog – po sametové revoluci

Nastolením svobody doma byl původní cíl střediska naplněn. Jedné z jeho základních funkcí – podporovat nezávislou a disidentskou činnost doma – už nebylo zapotřebí. I když se v některých z jeho dalších činností pokračovalo, přechod k demokracii v Československu měl přednost přede vším ostatním. Bylo důležité, aby se československá veřejnost i obec intelektuálů dověděla o nezávislé kultuře i badatelské práci v letech komunistického panství. V rozhlasu i v televizi se vysílaly rozhovory a pořady o odporu doma i v exilu a také o činnosti dokumentačního střediska. U příležitosti prvního veřejného setkání signatářů Charty v březnu 1990 byla publikována nová, podstatně rozšířená verze knihy vydané k desátému výročí Charty 77 v roce 1987; toto nové vydání mělo přes pět set stran.³⁰ Rovněž byly znovu publikovány Havlovy eseje z let 1983 až 1989³¹ a vyšlo nové vydání *Černé knihy* z roku 1968.³² Středisko také poskytovalo pomoc domácím institucím. Zásobovalo knihovny knihami, které mělo na skladě, a kopiemi samizdatových materiálů. Ve spolupráci s Národní knihovnou v Praze se pokračovalo v přípravě úplné bibliografie samizdatových publikací. Pořádaly se výstavy samizdatu, zejména velká výstava VZDOR na Strahově v roce 1992.

Archiv v Scheinfeldu zůstal neocenitelnou pokladnicí dokumentů nezávislého myšlení života v české a slovenské společnosti, boje za lidská práva a nezávislost; navštěvovali ho zahraniční i českoslovenští vědci, kteří se zabývali výzkumem tohoto období české a slovenské historie. Objem sbírek ustavičně narůstal. Pokračovalo se v zasílání kopií knihovnám na Západě, mezi nimiž byla nyní zastoupena i knihovna amerického Kongresu. Bylo nezbytné informovat svět o tom, jak v Československu pokračuje zápas o demokracii i o překážkách, které mu stojí v cestě. V tomto duchu se také na schwarzenberském zámku od roku 1992 konala řada konferencí, na nichž se scházeli někdejší disidentští spisovatelé s německými i dalšími zahraničními účastníky.³³

Mezitím byl Prečan na počátku roku 1990 jmenován ředitelem nově zřízeného Ústavu pro soudobé dějiny v Praze. To znamenalo řídit dvě instituce a neustále se

30 Vilém Prečan, ed., *Charta 77, 1977–1989. Od morální k demokratické revoluci. Dokumentace* (Praha, 1990).

31 Václav Havel, *Do různých stran. Eseje a články z let 1983–89*. Sest. Vilém Prečan. Scheinfeld-Schwarzenberg, 1989. – XVI + 526 s. – 2. vyd. Praha 1990.

32 *Sedm pražských dnů, 21. 27. srpen 1968. Dokumentace* (Praha, 1990).

33 V letech 1992 až 1999 se uskutečnilo celkem sedm takových tematických konferencí, tradičně zvaných schwarzenberská setkání. Počet jejich účastníků se pohyboval mezi šedesáti a sto třiceti. Schwarzenberská setkání pomáhala financovat německá Nadace Konráda Adenauera. (Pozn. V. P.)

pohybovat mezi Prahou a Scheinfeldem. Znamenalo to také úzkou spolupráci obou institucí. Středisko pomáhalo vybavit nový ústav knihami ze svých zásob, samizdatovými materiály a technickým zařízením.

Původně se předpokládalo, že jakmile to podmínky dovolí, bude scheinfeldský archiv jako součást kulturního dědictví českého a slovenského národa předán některé z institucí v Československu. Po určité době se však uvažovalo i o nové funkci, kterou by středisko mohlo plnit, když zůstalo v Scheinfeldu jako československé kulturní předmostí v Německu a na Západě a jako výzkumné pracoviště pro československé i zahraniční vědce. Z konference v roce 1992 vzešla výzva vyhledání finančních zdrojů, které by umožnily středisku zůstat v Německu a plnit tuto roli. Kampaň, která následovala, bohužel neuspěla. Poslední grant od NED pokryl rok 1991. I s omezenými finančními prostředky bylo středisko s to pokračovat alespoň částečně v práci.

Jak mjel čas a jak se rozplývaly naděje na to, že bude možné financovat středisko v Německu, přišel Prečan znovu s původní myšlenkou o přesunu střediska a jeho sbírek do českých zemí.³⁴ V únoru 1994 byla ministerstvu kultury předána žádost o pomoc a podporu programu, který by se soustředil na dějiny antitotalitní rezistence – opozice a občanských iniciativ doma a demokratického českého a slovenského exilu – a na to, jak tento odpor přispěl k návratu svobody do Československa.³⁵ Ve spolupráci s nadací Patriae byla v Praze zřízena Nadace Československého dokumentačního střediska; v jejím vedení byli Prečan i Schwarzenberg a zástupci nadace Patriae. S pomocí nadace Patriae byl vypracován plán na přestěhování střediska do nového působiště a na renovaci nového sídla.³⁶

34 Záležitost byla předmětem jednání valného shromáždění střediska, konaného v Praze 29. ledna 1994, kde se usneslo, že základní prioritou je zajistit v jednání s československými institucemi – především s ministerstvem kultury – předpoklady pro přenesení sbírek ČSDS do vlasti a tam realizovat jeho nový pracovní program jako vědecké instituce na bázi neziskové organizace. Jednání na různých úrovních, i s nejvyššími činiteli státu, nevedla k cíli. V momentu, kdy se zdálo, že zbývá už jen náhradní řešení, fúze s některou ze zahraničních zainteresovaných institucí, obrátilo se na ČSDS v únoru 1995 vedení pražské nadace Patriae s nabídkou, že pomůže vyřešit základní problém a podmínku přemístění sbírek do Čech – obstarání vhodného sídla. (Pozn. V. P.)

35 Viz memorandum Viléma Prečana z listopadu 1994, strojopis, uložen v ČSDS.

36 Krušovický projekt nadace Patriae se sice nerealizoval, nadace však obstarala pro nově založenou Nadaci Československého dokumentačního střediska (jež se v prosinci 1998 transformovala na obecně prospěšnou společnost) pracovní a skladové prostory v budově archivu Praha-západ, kde bylo možno začít pracovat v červenci 1997. Z jednání iniciovaných tehdejší generálním ředitelem Národního muzea doc. Milanem Stloukalem vzešlo pak konečné řešení, uskutečněné pod patronací ministra kultury Pavla Dostála v roce 2002, kdy se středisko přestěhovalo z Dobřichovic do prostor vyhrazených Národnímu muzeu v nově rekonstruované budově ministerstva zahraničních věcí v Praze na Strahově. Tam byly v červnu 2002 přemístěny všechny sbírky ČSDS včetně veškerého materiálu, knihovny a zařízení, které byly v září 2000 převezeny z Scheinfeldu do České republiky. Spolek v Scheinfeldu nadále existuje, v čele s předsedou Vilémem Prečanem a místopředsedou Karlem Schwarzenbergem, a pomáhá zprostředkovávat zahraniční podporu pro domácí obecně prospěšnou společnost a její činnost. (Pozn. V. P.)

V roce 1997 Prečan koncipoval pro středisko podrobný program interdisciplinárního výzkumu; mělo se stát trvalou základnou pro badatele, kteří by chtěli využívat jeho rozsáhlý dokumentační archiv ke studiu dějin odporu proti komunistickému režimu doma a v zahraničí. Je nepochybné, že taková činnost by podstatně přispěla k porozumění této důležité, leč opomíjené fázi československých dějin a že by pomohla Čechům i Slovákům při hledání jejich národní identity.

(Toronto 1997)

Z angličtiny přeložila Zdena Brodská

PŘÍLOHY

1

Poděkování Viléma Prečana při převzetí Ceny Friedricha Bauera za literaturu, udělené Československému dokumentačnímu středisku nezávislé literatury Bavorskou akademií krásných umění. Mnichov 13. října 1993. (Cuvilliétheater der Münchner Residenz.)

Tato cena představuje velké uznání pro práci střediska a přijímám ji v zastoupení za mnohé. Říká se, že neúspěch je sirotek, zatímco úspěch má otců mnoho. Československé dokumentační středisko nezávislé literatury však opravdu vděčí za svůj vznik a za svou existenci úsilí řady lidí v různých zemích světa.

Na prvním místě vzniklo z díla žen a mužů české a slovenské nezávislé literatury. Členové nevelkého exilového spolku, který středisko založil a byl jeho právní základnou, se cítili být spolu s nimi účastníky duchovního vzdoru proti komunistickému totalitarismu.

Činnost střediska v prvních letech jeho existence by nebyla možná bez finanční podpory soukromých amerických nadací a Nadace Charty 77 ve Stockholmu; v letech 1987–1989 pracovní úřad v okrese Neustadt/Aisch–Bad Windsheim financoval středisku místo dokumentaristky. Stateční spolupracovníci střediska v českých zemích a na Slovensku pravidelně po léta zásobovali naše sbírky všemi novinkami nezávislé literatury. Poslové, tajní kurýři, naši dopravci umožňovali dodávky literatury a výměnu korespondence oběma směry skrze železnou oponu. K pomocníkům střediska v českém a slovenském exilu se přidružili v nemalém počtu zahraniční přátelé – příslušníci mnoha národů v Evropě i v zámoří – a pomohli vytvořit síť solidarity, materiální a duchovní pomoci nezávislé intelektuální komunitě v Československu.

Všem těm, jež jsem tu stručně vzpomenul a bez nichž by naše úsilí vyšlo nazmar, patří dnes udělená cena, dnešní den je také jejich velkým dnem. Škoda, že zde nemohou být s námi. A lze jen litovat, že někteří se nedožili této radosti: za všechny jmenuji filozofa a jednoho z nejčastěji překládaných samizdatových publicistů Milana Šimečku, jehož pozůstalost patří k nejcennějším pokladům scheinfeldského archivu.

Naším nejvyšším příkazem byla služba domovu v úloze prostředníka mezi lidmi zápasícími za svobodu ve vlasti a svobodným světem. Současně jsme byli zakotveni